

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Грицай Ю.О. Педагогіка. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во “Гліон”. – 564 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – Т.4. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 576 с.
4. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: ИКТ “МарТ”; Ростов-н-Д.: Издательский центр “МарТ”, 2005. – 448 с.
5. Короткий філософський словник / Під ред. М.Розенталя і П.Юдіна (переклад з російського третього видання, переробленого і доповненого). – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1952. – 586 с.
6. Макаренко А.С. Трудовое воспитание. Вст. статья Л.Ю.Гордина. – Мн.: “Народная асвыта”, 1977. – 256 с.
7. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко: В 3 т. – К.: Видавництво “АКОНІТ”, 2005. – Т.1-3. – 926 с.
8. Педагогический словарь / Под ред. И.А.Каирова (гл. ред.), Н.К.Гончарова, Н.Д.Казьмина и др.: В 2-х т. – Т.2. – М.: Из-дво АПН, 1960. – 766 с.
9. Педагогическая энциклопедия: В 4-х томах / Под ред. И.А.Каирова. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – Т. 4. – 912 столб.
10. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 516 с.
11. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. – Ростов-н-Д.: Изд-во “Феникс”, 1998. – 544 с.
12. Тхоржевський Д.О. Методика трудового та професійного навчання: Підручник: В 3-х ч. – К.: РННЦ „ДІНІТ”, 2000. – Ч.І. – 248 с.
13. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні // Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. / Редкол.: В.Н.Столетов (пред.) и др. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. Теоретические проблемы педагогики / Сост. и подгот. к печати Э.Д.Днепров; Под ред. А.И.Пискунова (отв. ред.) и др. – 488 с.
14. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с.

УДК 37.015.2:371.383(477.7)

А.Ф. Форостян

МЕТОДИЧНА Й НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ЛІТЕРАТУРА З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Статтю присвячено методичній та науково-педагогічній літературі з історії розвитку естетичного виховання в навчальних закладах Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

The article is dedicated to methodical and scientific pedagogical literature on the history of aesthetic education development in educational institutions of the South of Ukraine of the second half of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century.

У нинішніх умовах розвитку академічної педагогічної науки та масової історичної свідомості в Україні соціальний статус і функції історіографії суттєво змінилися. Вона суттєво впливає не лише на наукову, пізнавальну, а й дещо ширшу – соціокультурну сферу.

Насамперед, історіографія виступає засобом творення національної свідомості. Повернення до наукообігу незаслужено забутої спадщини діячів науки і культури, усвідомлення суб'єктивності тлумачення світового наукового досвіду, сучасні історико-

культурні орієнтири – все це сприяє переосмисленню багатьох аспектів минулого та створенню нової системи духовних вартостей і культурних цінностей.

Так, при вивченні проблеми естетичного виховання необхідно використовувати комплексний підхід щодо аналізу існуючих джерел та літератури. Історіографічні джерела варто умовно структурувати за певними напрямками, що обумовило вибір теми статті: “Методична й науково-педагогічна література з історії розвитку естетичного виховання в навчальних закладах освіти Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття)”.

Виходячи з цього, метою статті є характеристика методичної, науково-педагогічної літератури та місцевої публіцистики, що розкриває основні положення естетичного виховання у навчальних закладах освіти Півдня України в другій половині XIX – на початку XX століття, і слугує важливим джерелом для майбутнього дослідника .

Для створення об’єктивного та цілісного уявлення про змістовні компоненти естетичного виховання в середніх закладах освіти південного регіону України, та виходячи з мети дослідження сформульовано ряд задач, а саме:

1) розкрити зміст праць, що відображали загальний розвиток системи середньої освіти та естетики як філософської і педагогічної дисципліни;

2) дослідити роботи, які характеризували особливості методичної роботи в навчальних закладах та визначали регіональні аспекти естетичного виховання на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX століття.

Розкриваючи поставлені завдання статті, потрібно зазначити, що освіта (за системою Й. Гербарта), впроваджена в Україні з 1804 року, передбачала широкий діапазон і послідовність вивчення наук. Однак лише з другої половини XIX століття після жорсткої критики шкільної системи та її реформування навчальні заклади, а особливо її середня ланка (гімназії, ліцеї) почали реалізовувати завдання освіти в повному обсязі [1].

Тому аналіз опрацьованих архівних матеріалів та літературних джерел, які відображали процес розвитку естетичного виховання в середніх навчальних закладах освіти, дозволив виділити декілька їх типів та напрямів.

Так, у роботах І. Альошинцева “Історія гімназійної освіти в Росії (XVIII – XIX ст.)” (1912), І. Андрієвського “Класична і реальна освіта” (1900), М. Бунге “До питання про народну освіту в Росії” (1901), Я. Гуревича “До питання про реформування середньої освіти, а особливо класичної гімназії” (1900), С. Знаменського “Середня школа за останні роки: Учнівська непоко́ра 1905-1906 рр. та її значення” (1909), П. Ковалевського “Національне виховання і освіта в Росії” (1910), П. Каптерева “Загальний хід розвитку російської педагогіки та її головні періоди”, О. Ліхачової “Початок Жіночих гімназій в Росії 1857–1859 рр.” (1897), Д. Ромашкова “Різні типи шкіл та освіта, яку отримали в них сучасні російські люди”(1897) та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], простежуються основні етапи розвитку системи освіти в Російській імперії, її реформування у процесі суспільних перетворень. Науковцями характеризуються основні періоди становлення освіти в державі. Виходячи із завдань дослідження, ці роботи набувають особливого інтересу в процесі детального вивчення структури навчальних закладів (ліцеїв, гімназій та училищ), наповненості їх навчально-виховного процесу та естетичного виховання як складової загальної системи освіти того періоду.

Поряд з цим, значної уваги заслуговують праці діячів культури та освіти, які визначали тенденції розвитку естетичного виховання в навчально-виховній роботі освітніх закладів другої половини XIX – початку XX століття. Базуючись на загальних філософських течіях досліджуваного періоду, було визначено основні завдання естетичного виховання для середніх навчальних закладів, що існували в імперії. Так, виходячи з основних положень, що містились в працях К. Бербенка “Народна і індивідуальна освіта в Росії та російське мистецтво” (1897), Є. Водовозова “Розумовий і моральний розвиток дитини” (1891), К. Ланге “Художнє виховання в дитячій” (1895), В. Острогорського “Листи про естетичне виховання” (1907), В. Покровського “Поезія як головний фактор естетичного розвитку” (1906), Л. Соннетті “Естетика у загальнодоступному положенні” (1913), К. Ерберга “Ціль творчості.

Досвід з теорії творчості і естетики” (1913) та ін., визначились основи естетичного розвитку особистості в навчально-виховному процесі освітніх закладів досліджуваного періоду [11; 12; 13; 14].

Особливу увагу завданням естетичного виховання в середній школі приділив у своїй статті “Завдання і засоби естетичного виховання в середній школі” О. Миронов (1901), де він висвітлює основні напрями та шляхи реалізації естетичного виховання в гімназіях та училищах. Автор, визначаючи сферу впливу естетичного виховання, критично оцінив стан системи освіти й запропонував не обмежуватись тими предметами культурного спрямування, що були рекомендовані Міністерством освіти (малювання – обов’язково, музика – за бажанням), а розширити вивчення естетики, спираючись на різні види мистецтва в поєднанні з іншими дисциплінами загального вивчення та ґрунтуючись на особливостях культурного розвитку [15]. Під впливом ідей спрямованих на підняття загального культурного рівня, з’явилися праці, присвячені теорії мистецтва, що охоплювали весь спектр питань, пов’язаних з історією становлення та розвитком культури.

У працях І. Балишева “Думки про мистецтво” (1900), П. Гнеліна “Історія мистецтв з найдавніших часів” (1885), І. Забеліна “Руське мистецтво” (1900), О. Музиченко “Творчість учнів земських шкіл” (1903), Л. Оболенського “Наукові основи краси і мистецтва” (1902), Е. Сабіньєва “Нарис з історії витончених мистецтв” (1883) [16; 17; 18; 19] простежуються основні історичні етапи розвитку мистецтв, розкриваються особливості впливу тих чи інших видів мистецтв на вітчизняну культуру і навіть надаються методичні рекомендації щодо викладання цього предмета в навчальних закладах.

Визначаючи джерельну базу дослідження, ми відзначаємо праці науковців, які вивчали історію педагогіки в радянський період. Особливе значення в контексті нашого дослідження має робота М. Алпанова “Навчально-виховна робота у дореволюційній школі інтернатного типу: З досвіду кадетських корпусів і військових гімназій в Росії” (1958), Ш. Ганеліна “Нариси з історії середньої школи в Росії другої половини XIX століття” (1950), М. Гурського “Питання історії школи і педагогіки” (1972), Є. Мединського “Історія педагогіки” (1947), Ф. Паначина “Педагогічна освіта в Росії” (1979), М. Чехова “Типи російської школи в їх історичному розвитку” (1923) та ін. [20; 21; 22; 23; 24; 25], у яких простежуються основні етапи становлення і розвитку системи освіти в державі та розглядаються питання, пов’язані з наповненістю навчально-виховного процесу. Однак у більшості праць цього періоду, поряд з викладенням історичного матеріалу про розвиток освіти, невід’ємними були ідеологічні аспекти. На думку О. Сухомлинської, науковців ставили в такі умови, “коли історик педагогіки повністю й беззастережно віддавався політиці на шкоду педагогіці” [26: 40].

Зазначимо, що науковці розглядали історичний стан освіти всієї Росії, не відокремлюючи історію педагогіки України, хоча зберігались певні регіональні особливості. Лише з набуттям незалежності з’явилося чимало праць з історії педагогіки України, де окремо висвітлюються питання естетичного виховання учнівської молоді. Серед них можна виділити роботу В. Галузинського та М. Євтуха “Педагогіка: теорія та історія” (1995), “Нарис історії українського шкільництва (1905-1933)” за ред. О. Сухомлинської (1996), “Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (XIX – поч. XX ст.)” за ред. М. Ярмаченка (1991) та ін. [27; 28; 29]. На особливу увагу заслуговують енциклопедичні видання, такі як “Антологія педагогічної думки Української РСР” М. Фоменка, Ю. Кондуфора, Н. Калениченко й ін. (1988), “Український педагогічний словник” С. Гончаренка (1997) тощо [30; 31]. У цих працях розглядається діяльність видатних педагогів, які жили в конкретний історичний період, простежуються особливості формування національної системи освіти України та наповненість навчально-виховного процесу, де значне місце відводиться питанням естетичного виховання юнацтва.

Так, у монографії С. Мельничука “Формування естетичної культури майбутніх вчителів (історико-педагогічний аспект, 1860 – 1970 роки)” (1995) простежуються основні історичні етапи, форми, методи, завдання та мета естетичного розвитку майбутніх

педагогічних кадрів в Україні. Водночас автор розглядає естетичне виховання як цілеспрямований процес впливу на вихованців засобами мистецтва, що дає змогу підвищувати їх загальний культурний рівень [32: 10 – 12].

Натомість для більш детального вивчення історії освіти в конкретному регіоні, місті, селищі потрібно звернути увагу на дослідження місцевих науковців. Завдяки працям місцевих учителів, що висвітлювали історичний розвиток середніх навчальних закладів на Півдні України (Ф. Струве – “Наші класичні гімназії” (1869), В. Добротворський – “П’ятдесятиріччя Одеської 2-ї гімназії: історична записка про стан Одеської 2-ї гімназії з 1848 по 1898 роки” (1898), “Записка про перетворення Одеської приватної жіночої гімназії Олександри Фон-Огліо на міську громадську”(1878), І. Зиков – “Херсонська перша чоловіча гімназія (1815-1915)” (1915), Ф. Інда – “Про херсонську прогімназію” (1904), І. Ульянов – “Народна освіта в Херсонській губернії у 1902 році” (1903) та ін.) можемо встановити особливості відкриття та наповненості цих навчальних закладів, їх значення в процесі культурного розвитку населення цього регіону. До того ж, написані з критичних позицій, ці роботи окреслювали особливості кожного з навчальних закладів та описували внутрішнє життя цих установ. Проведення позаурочних занять, виховних заходів, залучення учнів до художньої творчої діяльності є переконливим аргументом на користь достатнього рівня місцевого культурного та освітнього життя Півдня України [33; 34; 35; 36;].

Крім цього, наприкінці XIX століття поширилась практика педагогічних з’їздів (1874 рік, 1881 рік та ін.), котрі передбачались як загальні збори провідних педагогів та виконували інформативну, наукову роль і виконували методичну функцію. Матеріали цих з’їздів видавались значним накладом [37; 38] і були доступні широким колам інтелігенції, яка цікавилась теоретичними та практичними питаннями організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Одним із питань, що розглядалось педагогами була змістовність естетичного виховання та наповненість програм предметів художньо-естетичного циклу.

Отже, приведений аналіз наукової літератури свідчить, що протягом другої половини XIX – на початку XX століття, науковцями були зроблені спроби ґрунтовних досліджень з історії становлення та розвитку системи освіти в Російській імперії. Ці праці з часом були переосмислені і доповнені вченими, науковцями XX століття і слугують невичерпним джерелом для вивчення особливостей розвитку системи освіти у зазначений період.

Водночас, науковцями наприкінці XIX століття були видані ряд праць, що відображали загальний розвиток системи середньої освіти та естетики як філософської і педагогічної дисципліни.

Але для більш детального аналізу особливостей розвитку освіти на місцях, які доповнюють і розширюють загальні відомості, у наукових роботах доцільно використовувати періодичні матеріали південного регіону, що містять історичні відомості розвитку навчальних закладів.

Опис особливостей регіонального розвитку освіти міститься також і на сторінках періодичних видань, що виходили значним накладом у XIX столітті. В той же час, обговорення питань розвитку місцевої освіти знайшло відображення у друкованих звітах педагогічних з’їздів.

Отже, роботи, які характеризували особливості методичної роботи в навчальних закладах та визначали регіональні аспекти естетичного виховання є важливим джерелом інформації для майбутнього дослідника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / Упорядн.: Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та інші; За ред. С.К. Калапчака, В.О. Остафійчука. – К.: Вища шк., 2000. – 607 с.
2. Алешинцев И. История Гимназического образования в России (XVIII и XIX вв.). – С-Пб.: Изд. О.Богдановой, 1912. – 346 с.
3. Андриевский И.С. Классическое и реальное образование. – Глухов, 1900. – 52 с.

4. Знаменский С. Средняя школа за последние годы: Ученические волнения 1905 – 1906 гг. и их значение. – С-Пб., 1909. – 294 с.
5. Ковалевский П.И. Национальное воспитание и образование в России. – С-Пб., 1910. – 94 с.
6. Каптерев П.Ф. Общий ход развития русской педагогики в ее главные периоды // Педагогика. – 1992. – № 3 – 4. – С. 67 – 74.
7. Лихачёва Е.И. Начало Женских гимназий в России. 1857 – 1859 гг. / Вестник Европы. – С-Пб., 1897. – 558 с.
8. Лихачёва Е. Материалы для истории женского образования в России (1828 – 1856). – С-Пб., 1895. – 78 с.
9. Ромашков Д. Различные типы школ и образование, полученное в них современными русскими людьми. – М., 1897. – 96 с.
10. Бербенко К. Народного и индивидуального образование в Русия и руското искусство. – София, 1897. – 168 с.
11. Водовозов Е.Н. Умственное и нравственное развитие детей. – Изд. 4-е. – С-Пб., 1891. – 234 с.
12. Ланге К. Художественное воспитание в детской / Пер. с нем. И.Д. Городецкого. – М., 1895. – 186 с.
13. Острогорский В. Письма об эстетическом воспитании. – Изд. 3-е – М.: Изд. И.Д. Сытина, 1908. – 77 с.
14. Миронов А.А. Задачи и средства эстетического воспитания в средней школе // Русская школа. – 1901. – № 27. – С. 87 – 91.
15. Балышев И. Мысль об искусстве. – С-Пб., 1900. – 286 с.
16. Забелин И. Е. Русское искусство. – М., 1900. – 324 с.
17. Музыченко А.Ф. Творчество учеников земских школ. – Одесса, 1903. – 144 с.
18. Сабиньев Е.А. Очерки истории изящных искусств. – С-Пб., 1883. – 680 с.
19. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа: Из опыта кадетских корпусов и военных гимназий в России. – М.: Учпедгиз, 1958. – 138 с.
20. Ганелин Ш.И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века / Под ред. М.Г. Казанского. – М.: Учпедгиз, 1950. – 271 с.
21. Гурский Н.И. Вопросы истории школы и педагогики. – Минск: Нар. osveta, 1972. – 240 с.
22. Медынский Е.Н. История педагогики: Учебник для педагогических институтов. – М.: Учпедгиз, 1947. – 458 с.
23. О школьной сети. [Доклад Херсонской уездной земской управы уездному земскому собранию сессии 1907 г.]. – Херсон, 1907. – 35 с.
24. Чехов М.В. Типы русской школы в их историческом развитии. – М.: Мир, 1923. – 150 с.
25. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 39 – 43.
26. Гастроли П.К. Саксаганского // Юг. – 1903. – 20 апреля. – С. 7.
27. Денисова Л.Н. Всеобщее среднее образование и социально прогрессивная сила – М.: Наука, 1988. – 172 с.
28. О книгах и учебных пособиях, присланных и рекомендованных Министерством народного просвещения для снабжения библиотек (1889) // ЦДІАУ. – Ф. 707. – Оп. 296. – Спр. 80. – 24 арк.
29. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Фоменко М.В. (отв. ред.), Кондуфор Ю.Ю., Калениченко Н.П. и др. – М.: Педагогика, 1988. – 637 с.
30. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
31. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх вчителів (історико-педагогічний аспект, 1860 – 1970 роки). – К., 1995. – 197 с.
32. Добротворский В.А. Пятидесятилетие Одесской 2-й гимназии: Историческая записка о состоянии Одесской 2-й гимназии с 1848 по 1898 гг. – Одесса, 1898. – 269 с.
33. Записки о преобразовании Одесской частной женской гимназии Александры Фон-Оглио в Городскую общественную. – К., 1878. – 34 с.
34. Зыков И. Херсонская первая мужская гимназия (1815 – 1915) // Родной край. – 1915. – 13 марта. – С. 7.
35. Инда Ф. Об открытии с/х курсов при Херсонской второй женской гимназии // Юг. – 1905. – 4 сентября. – С. 12.
36. Ульянов И.Л. Народное образование в Херсонском уезде в 1902 г. // Юг. – 1903. – 25 апреля. – С. 3.

37. Съезд в городе Херсоне учителей и учительниц начальных школ. 1881 г. – Херсон, 1882. – 32 с.
38. Земский съезд народных учителей Херсонской губернии за 1874 г. – Херсон, 1874. – 40 с.

УДК 370.1

О.Л. Щербакова

**ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ФОРМУВАННЯ Я.ЧЕПІГИ
ЯК ПЕДАГОГА-ГУМАНІСТА**

Ця стаття розглядає тенденції та закономірності виникнення провідних педагогічних ідей початку ХХ століття в Україні, які вплинули на становлення відомого українського педагога Я.Чепіги.

This article deals with the leading pedagogic trends of the beginning of the XXth century in Ukraine which had an influence on the forming of famous Ukrainian teacher Y.Chepiga.

Звернення до національної педагогічної спадщини, науковий аналіз минулого досвіду, як зазначено в Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття), є одним із шляхів вирішення сучасних освітніх проблем, виховання підростаючого покоління. Необхідним є сучасне об’єктивне вивчення педагогічних знань та умов, в яких вони формувалися. Між тим, українська національна система навчання й виховання у філософській і педагогічній науці висвітлена недостатньо. Нам близький погляд В.О.Ключевського на те, що “точне і повне розуміння сучасного стану людства неможливе без знання того, як воно склалося, і що кращий засіб зрозуміти зміст сучасної культури – це прослідкувати хід її розвитку” [5: 70-71].

Сьогодні постає завдання вивчити та здійснити різновекторний аналіз педагогічних теорій, осмислити події та явища педагогічного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століть в Україні, визначити провідні тенденції розвитку національної педагогічної думки.

Серед відомих українських учених, видатних педагогів, просвітителів, громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ століття гідне місце посідає Яків Феофанович Зеленкевич (Чепіга). Як підкреслював інший видатний громадський діяч і педагог того часу Я.Мамонтов, Чепіга “працював на підвалинах не козацького романтизму, не галушкового патріотизму, а на підвалинах найновіших течій педагогічної науки” [14: 72].

Безперечною заслугою вченого є розробка власного підходу до проблем навчання та виховання. Основні ідеї вченого витримали випробування не тільки впродовж ХХ століття, а й не втратили своєї актуальності в ХХІ столітті. Тож не дивно, що педагогічний доробок Я.Чепіги привертає до себе увагу вчених сьогодення. Його педагогічну спадщину аналізують у своїх творах такі вітчизняні вчені як О.Сухомлинська, С.Яворська, Л.Березівська, Л.Ніколенко, З.Палюх, Л.Кондратенко, В.Демчук, А.Невгодовський, Ж.Ільченко, І. Зайченко та інші. Всі вони не лише визначають нетрадиційність підходів педагога до проблем навчання й виховання, а й наголошують на актуальності його ідей, що спонукають до пошуків.

Мета статті – розглянути тенденції та закономірності виникнення провідних педагогічних ідей початку ХХ століття в Україні та їх вплив на формування Я.Чепіги як педагога-гуманіста.

За основу визначення значущості педагогічної спадщини Я.Чепіги доцільно взяти поняття ключового фактору або, вірніше, системи ключових факторів, своєрідного історико-педагогічного прецеденту, який зумовив становлення Я.Чепіги як педагога-гуманіста. До їх числа перш за все можна віднести тенденції та закономірності виникнення провідних педагогічних ідей початку ХХ століття в Україні.